

İslam Kültür ve Medeniyetinin Gelişiminde Dil ve Edebiyatın Rolü: Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış

The Role of Language and Literature in the Development of Islamic Culture and Civilization: A General Overview of Turkish Literature

Mehmet EREN¹

1. Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, E-posta: mehmetterenn33@gmail.com

Öz

Kültür ve medeniyet, toplumsal yaşamın özünü oluşturan kavramlardır. Kültür, bireyin içsel olgunlaşmasını sağlarken medeniyet bireydeki dışsal gelişimi şekillendirmekte, bireye bir kimlik kazanmaktadır. İslam kültür ve medeniyeti de geçmişten günümüze sözlü ve yazılı kültür yoluyla nesilden nesile aktararak gelmiş hem toplumların hem de bireyin özünü oluşturmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle edebî anlatılar içerisinde Allah, peygamber ve ahiret gibi kelimelere yer verilmeye başlanmış, Türk-İslam kültür ve medeniyeti şekillenmeye başlamıştır. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig, Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügat'it-Türk, Edip Ahmet Yükeki'nin Atabetü'l Hakayık ve Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet eserleri İslami düşünce etrafında kaleme alınmış ilk Türkçe eserlerdendir. İlk İslami eserler olarak ifade edilen bu temel kitapların başlıca özelliği İslami düşüncenin Türk dili ve kültürüyle birleşerek ortaya çıkmış eserler olmalarıdır. Ayrıca bu eserlerin yazılış itibarıyla dinî ve ahlaki unsurları barındırması, öğretici bir üslupla yazılmaları ve geçiş dönem eserleri olmaları İslam kültür ve medeniyetine dil, kimlik üzerinden bakılmasına olanak sağlamaktadır. İslam kültür ve medeniyetinin temelinde Kur'an-ı Kerim ve hadisler bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in okunmak, anlaşılacak ve yaşanmak için indirilmiş olması dil ve edebiyatın önemini ortaya çıkarmaktadır. Türk edebiyatı içerisinde birçok şair ve yazar, eserlerinde İslam dinini yarınlara taşıyacak söylemlere yer vererek bir kültür ve medeniyet taşıyıcısı konumuna gelmişlerdir. Bu şairlerden Yunus Emre, Mevlânâ, Fuzulî, Bâkî, Şeyh Gâlib, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç'tur. Şairler şiirlerinde Allah, Hz. Muhammed, Kur'an-ı Kerim ve hadislerden bahsetmişler. İslam kültür, medeniyetini İslami söylem ve edebî eser çerçevesinde ortaya koymuşlardır. Çalışma adı geçen şairlerin düşüncelerinden hareketle İslam kültür ve medeniyetinin gelişip şekillenmesinde dil ve edebiyatın rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelime: Türk Edebiyatı, İslam, Kültür, Medeniyet, Dil

Abstract

Culture and civilization are concepts that form the essence of social life. While culture enables the individual's inner maturation, civilization shapes the individual's external development, thus enabling the individual to acquire an identity. Islamic culture and civilization, passed down from generation to generation through oral and written traditions, has formed the essence of both societies and individuals. With the Turks' acceptance of Islam, words such as God, prophet, and afterlife began to appear in literary narratives, and Turkish-Islamic culture and civilization began to take shape. Yusuf Has Hacib's Kutadgu Bilig, Mahmud al-Kashgari's Divanü Lügat'it-Türk, Edip Ahmet Yükeki's Atabetü'l Hakayık, and Ahmet Yesevi's Divan-ı Hikmet are among the first Turkish works written around Islamic thought. The main characteristic of these fundamental books, referred to as the first Islamic works, is that they emerged from the merging of Islamic thought with the Turkish language and culture. Furthermore, the fact that these works contain religious and moral elements, are written in a didactic style, and are transitional works allows for a perspective on Islamic culture and civilization through language and identity. The foundation of Islamic culture and civilization lies in the Quran and the hadiths. The fact that the Quran was revealed to be read, understood, and lived by highlights the importance of language and literature. Within Turkish literature, many poets and writers have become carriers of culture and civilization by incorporating discourses that will carry the Islamic faith into future generations. Some of these poets include Yunus Emre, Mevlana, Fuzuli, Baki, Seyh Galib, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek, and Sezai Karakoç. These poets have spoken of God, the Prophet Muhammad, the Quran, and the hadiths in their poems, presenting Islamic culture and civilization within the framework of Islamic discourse and literary works. This study aims to reveal the role of language and literature in the development and shaping of Islamic culture and civilization, based on the thoughts of these poets.

Keywords: Turkish Literature, Islam, Culture, Civilization, Language

Araştırma Makalesi Research Article

10.5281/
zenodo.18110205

Geliş/Received: 10.11.2025

Kabul/Accepted: 25.12.2025

Yayın/Published: 30.12.2025

Giriş

İslam kültür ve medeniyeti, Hz. Âdem’le başlayıp tarihsel süreç içerisinde gelişip şekillenmiştir. Allahu teala, Hz. Âdem’e “alleme’l-esma” yoluyla varlıkları tanıma, isimlendirme ve öğretme yetisi kazandırmıştır. Bu kazanım, insana ayrıca akıl ve dil yetisi kazandırmış; insanı diğer varlıklardan ayıran bilgiye ulaşma ve iletişim özelliğini de bahşetmiştir. Böylece insan aklıyla düşünmüş diliyle anlatmış ve bilgiyi gelecek kuşaklara aktarma mücadelesinde olmuştur. İslam kültür ve medeniyetinin insanlara aktarımı peygamberler vasıtasıyla süreklilik kazanmıştır. Allah’ın emir ve yasaklarına göre hareket etmenin gerekliliği Hz. Âdem’e söylenen uyarılardan hareketle öğrenilmektedir. Bu uyarılar İslam medeniyetinin kaynağını oluşturmuş ve günümüze kadar gelmiştir. İnsanlık tarihinin medeniyetin kaynağından sapma ve ona yeniden dönme şeklinde biçimlendiği görülmektedir. Vahyin kaynağına yeniden dönme, gönderilen peygamberlerle sağlanmıştır. Müslümanlar, ticaret, fetih ve tebliğ yoluyla diğer kültür ve medeniyetlerle de etkileşime girmişlerdir. Bu etkileşimle farklı toplumların tecrübe ve medeni birikimlerinden yararlanılmıştır. Diğer kültür ve medeniyetlerin inançları, düşünce yapıları, siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve ilmi yapı ve birikimlerinin yakından tanınması İslam kültür ve medeniyetinin gelişimini de olumlu yönde etkilemiştir (Çakmak vd., 2022, s. 15-16). Kültür ve medeniyet kavramlarının İslamiyet içerisindeki yerini daha açık bir şekilde ifade etmek için bu kavramların tanımlarına inmek gerekmektedir.

Kültür ve medeniyetle ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır. Sosyologlar ve araştırmacılar, kültür ve medeniyeti ayrı ayrı açıklayarak bu kavramların hem farklı kolektif unsurları ortaya koyduğunu hem de birbirini tamamlayan kavramlar olduğunu ifade etmişlerdir. Kültür ve medeniyet kavramları birbirini tamamlasa da farklılıklar 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklara göre kültür, bireyin içsel olgunlaşmasını, medeniyet de dışsal gelişmesini ve tabiat üzerindeki tahakkümünü ortaya koymak için kullanılmıştır (Şemşek, 2020, s. 283). Yılmaz Özakpınar (1999, s. 42) kültür ve medeniyet kavramlarının doğada kendiliğinden bulunmadığını, dolayısıyla bir insan ürünü olduğunu belirtmektedir. Kültürü, doğada ve toplum içerisinde meydana getirilen her türlü eser olarak nitelendirmektedir. Medeniyeti ise kültürel eserleri ortaya çıkartan, onların hedefini, niteliklerini belirleyen seçici ve sınırlandırıcı bir inanç ve ahlak nizamı olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamalar ışığında kültürün ortaya konan eserler, medeniyetin ise bu eserlerin inanç ve ahlak ekseninde düzenlenmesi olduğu görülmektedir.

Özakpınar (2019, s. 13) kültürü bir toplumun değişme potansiyelini taşıyan bütün bir hayat olarak ifade etmektedir. Kültür, insanın zihninde yer alan bir kavramdır. Ancak kültür öğeleri, gözlenebilir olgular olarak sosyal hayatta ortaya konmaktadır. Kültürel öğelerin yaşam içerisinde görülmesi, ona uygun hareket edilmesi hem toplumsal bir düzeni sağlamakta hem de medeniyet kavramının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Eliot’un (1981, s. 13) kültür tanımındaki insanın soyut kavramları anlama ve kullanabilme yeteneği ifadesi kültürün tamamen toplumun ürünü olup toplumu toplum yapan şey olduğunu açıkça göstermektedir. Takiyettin Mengüşoğlu (2015, s. 45) kültürün birinci derecede ulusal olduğunu belirtmektedir. Kültür, varlık yapısı bakımından ulustan ulusa değişmekte, yaratıcısı olduğu ulusun özelliğini ortaya koymaktadır. Her toplumun kendi tarihsel sürecinde öz değerini ortaya koyan bir kültürü ve medeniyeti bulunmaktadır. Kültür ve medeniyetler toplumdan topluma değişse de temelde o milletin kimliğini yansıtmaktadır. Kültür ve medeniyet, kolektif bir kimliktir. Jan Assmann (2018, s. 27-28) mimetik belleğin, nesneler belleğinin ve iletişimsel belleğin kültürel belleği oluşturduğunu ifade etmektedir. Toplum içerisinde yer alan hemen hemen her öge toplumsal belleğin ürünüdür. Bu toplumsal bellek aynı zamanda o toplumun medeniyetini de ortaya koymaktadır.

Ziya Gökalp (1972, s. 60) kültür ve medeniyet kavramlarına farklı bir bakış açısı sunarak bu kavramların anlam sınırlarını genişletmiştir. Gökalp, kültür ve medeniyet kavramlarını ayrı ayrı ele almaktadır. Gökalp, kültürü hars olarak tanımlayarak harsın millî olduğunu, medeniyetin ise evrensel olduğunu ifade etmektedir. Gökalp’e göre kültür, bir toplumun yaşadığı ve birbiriyle paylaştığı ortak değerleri temsil etmektedir. Medeniyet ise sınırları genişlemiş bir kavram olarak milletlerarası seviyeye yükselmiş ve birbirine yakın kültürlerin oluşturduğu anlayış, tutum, bilgi ve sosyal faaliyetler ile müesseselerin bütünüdür. Bir başka araştırmacı sosyolog Erol Güngör (1986, s. 15) kültürü inanç, bilgi, his ve heyecanlar bütünü olarak tanımlamaktadır. Güngör (1989, s. 93) bu inanç, bilgi ve hisleri toplumsal öge olarak almakta ve bu öğeleri de medeniyet kavramıyla bağdaştırmaktadır. Medeniyetin ürünü

olan müesseseler, bu değer ve inançların eserleri olarak ortaya çıkmaktadır. Kültür ve medeniyetle ilgili ortaya konan düşüncelerden hareketle kültürün tarih, kimlik ve aidiyetliği ortaya koyduğu medeniyetin de ortaya konan bu değerlerin bir düzenleyicisi olarak geçmişten günümüze geldiği yorumu yapılabilir. Kültür ve medeniyet, din, dil, halk unsurları etrafında şekillenerek yaşanmaktadır.

İslam kültür ve medeniyetine gelindiğinde peygamberlerin rollerinin büyük olduğu görülmektedir. Peygamberler hazır bulundukları kültürün olumsuz yönlerini düzeltme rollerine bürünmüşlerdir. Peygamberler sadece Allah'ın seçtiği insan değil ayrıca içinde yaşadığı topluma, toplumdaki konumuna, ait olduğu toplumun yaşadığı coğrafyaya ve ekonomik özelliklerine ve Allah'ın elçisi olmalarına göre de farklı değerlendirilmektedirler (Altınkaynak, 2015, s. 3). İslam'ı ve değerlerini insanlara yayma, insanlara doğruyu gösterme ve toplum içerisinde bozuk, kötü eylemleri düzeltme rolleriyle bilinen peygamberler, İslam'ın kültür ve medeniyetini geleceğe taşımalarıyla da bilinirler. "İslam medeniyeti, âlemlere rahmet olarak gönderilen İslâm peygamberi Hazreti Muhammed (sav) tarafından temeli atılan vahiy eksenli bir medeniyettir. Bu medeniyet, Kur'an-ı Kerim'in 23 yıl sürecek bir vahiy sürecinin ihya ve inşa ettiği temel esasları doğrultusunda hayata geçirilmiştir." (Aydın, 2023, s. 186). İslam dininin son peygamberi Hz. Muhammed, İslam kültür ve medeniyetinin temelinde yer almaktadır.

İslam medeniyeti ilmi, ahlakı, merhameti, adaleti, şefkati, sevgi ve saygıyı tüm insanlara ulaştırmaya çalışmış ve öğretmeye gayret etmiştir. İşte bu medeniyetin ismi "İslam Medeniyeti"dir ve onun Merkezleri Kurtuba ve Merrakeş'ten Jakarta'ya, Kırım'dan Yemen'e kadar batıdan doğuya ve kuzeyden güneye geniş bir alana uzanmaktadır (Ağırakça, 2020, s. 129). İslam kültür ve medeniyetinin sınırları oldukça geniştir. İslam'ı, Allah'ın emir ve yasaklarına göre yaşayan her toplum kendi tarihinden hareketle İslam'ın değerlerine göre kültürünü şekillendirmektedir. Kültür ve medeniyet toplumdan topluma değişse de İslam tesiri altında yaşamını sürdüren halkların kültür ve medeniyetinde benzerlikler söz konusudur. Bunun nedeni İslam kültür ve medeniyeti temelinin Kur'an-ı Kerim'e ve sünnete dayanmasındandır. Kur'an-ı Kerim ve sünnet etrafında gelişen İslam kültür ve medeniyeti, Müslüman toplumların hem maddî hem de manevî yaşamını şekillendirmiştir. Ziya Kazıcı (2019, s. 9) İslam medeniyetini İslam dinini kabul eden milletlerin el birliği ile meydana getirdikleri ortak bir medeniyetinin adı olarak ifade etmektedir. Bu medeniyetin kuruluş ve gelişmesinde Araplar, İranlılar ve Türklerin büyük payı bulunmaktadır. Türk kültür ve medeniyeti de İslam etkisi altında gelişmiştir. Mehmet Kaplan (1987, s. 53-54) "Türklük ve İslamiyet" adlı yazısında İslamiyet'in Türk kültürü üzerinde büyük bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. VII-VIII. yüzyıllarda bazı Türk boylarının Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık, Musevilik gibi çeşitli dinleri benimsedikleri görülmektedir. Ancak zaman içerisinde Türklerin karakterine uymadığından bu dinler bırakılarak yavaş yavaş İslamiyet'in kabulüne geçildiği görülmektedir. Türkler özellikle Selçuklu ve Osmanlı Devletini kuran Oğuz boyları din olarak İslamiyet'i seçmişlerdir. Bunun nedeni İslamiyet'in savaş ile barış, madde ile ruh, dünya ve ahiret, fert ve toplum arasında bir denge kurmasındandır. İslamiyet, Türklerin yiğitlik duygusuna ve cihangirlik idealine tamamen uymaktadır. Ayrıca İslamiyet'in kendi ruh ve yapısında fethedilen topraklarda barış, hak ve adalet gibi sosyal düzeni getirmesi bulunmaktadır. Bu durum Türklerin kendi ruh ve karakterine de uyduğundan İslamiyet'i kabul etmelerine, Arap ve Fars kültüründen de etkilenmelerine imkân tanımıştır. Türkler, İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte İslam dünyasının koruyuculuk görevini üstlenmişler ve bu dine bağlılıkları bir ideolojik bağlılık şeklini almıştır. Bu ideoloji, Türk tarihinin çok geniş bir kısmını, 10. yüzyılın ilk çeyreğinden Tanzimat'a kadar geçen devrede İslam tarihinin bir parçası haline getirmişlerdir (Oba, 2020, s. 43). İslam kültür ve medeniyetinin Türk yaşayış şekliyle bütünleşmesi İslam'ın kabul edilmesi ve ona göre yaşam felsefesi oluşturulmasındandır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte kültür ve medeniyetteki değişimler belli unsurlar etrafında gelişmiştir. İslam kültür ve medeniyetinin gelişiminde dil ve edebiyatın önemi büyüktür. İslam'ın doğuşunda özellikle Arapça sadece din dili olarak değil bilim ve edebiyat dili olarak da kabul görmüştür. İslam'ın yayılmasıyla birlikte her toplum kendi dilinde İslam'ın öğretilerini halkına anlatmaya çalışmış ve bu görev dil ve edebiyata yüklenmiştir. Türk edebiyatı içerisinde gerek dil gerekse edebiyat bağlamında yazarların ve şairlerin kullandıkları dilde İslami unsurlar oldukça fazladır. Ayrıca eserlerinin konusu İslam kültürünü ve dinamiklerini ortaya koyan değerlerdir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada İslam kültür ve medeniyetinin gelişimi genel bir çerçeveye sunulmuştur. Bu gelişime katkı saylayan dilin rolü, İslami söylem ve kavramlar açısından değerlendirilmiş ve edebiyatın bu süreçteki rolü Türk edebiyatı içerisinde kanonlaşmış Yunus Emre, Mevlânâ, Fuzulî, Bâkî, Şeyh Gâlib, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç gibi şair ve yazarların poetik görüşlerinden hareketle ortaya konmuştur.

1. Dil ve Din: İslami Söylem

Dil, konuşulduğu toplumda her gün işlenerek canlılığını korumaktadır. Dil, toplum içerisinde iletişimi sağlayan bir araç ve ortamdır. Toplum, dil kullanımında ona, kendi bireylerinin deneyim, görgü ve geleneklerinin şekillendirdiği bazı kalıp ve biçimler vermektedir (Özünü, 2001, s. 9). Dil, toplumu bir arada tutan en temel unsurlar içerisinde yer almaktadır. Her toplumun dil özelliği farklılık gösterse de işlevi aynıdır. “Her dil kendi bünyesinde kendi genetik kodlarını taşımaktadır.” (Salahshour Hasankohal, 2025, s. 2). Bu yönüyle dilin sadece iletişim açısından değil ayrıca ait olduğu toplumun kültür ve tarihinden izler taşıyarak canlı bir oluşum özelliği gösterdiği ifade edilebilir.

Dil, toplum tarafından biçimlenerek geçmişten günümüze birçok tanım etrafında karşılık bulmuştur. Doğal bir araç olan dil, simge, sembol ve kavramlarla insanlar arasında iletişimi sağlayan en kuvvetli değerdir. Birey dil aracılığıyla değerlerine ulaşır tutunur. Birey dünyaya geldiğinde bir dil içinde doğmakta ve bu yolla içine doğduğu dil ile oluşturulmuş kabuller evrenine konumlanmaktadır. Dil, birey doğmadan önce de var olduğundan birey o dille kurgulanmış / alımlanmış varlık evreninde bir yer edinmek için, kendisini dilin alanına yerleştirmek durumundadır. Birey doğumuyla birlikte dilin varlığını kabul ederek kimliğini oluşturmakta ve böylece topluma karışmaktadır (Durmuş, 2017, s. 20).

Türklerin İslamiyet’i kabulüyle Türk kültür ve medeniyeti içerisine dinî söylemlerin girdiği görülmektedir. Toplumsal değişimlerde dilin rolü azımsanamayacak ölçüdedir. Geçmişten günümüze dilde muhafazakârlık ve yeniliklerle birlikte ortak söylemler ortaya çıkmıştır. Ortak söylemler içerisinde İslamlaşma süreciyle birlikte geliştirilen din dilinin mirası ve dinî ilimlerin nakledilen terimleri merkezî özellik taşımaktadır (Kırboğa, 2019, s. 84). Dil ve din, kültür ve medeniyeti ortaya çıkaran en temel öğelerdir. İslam geleneğinde dilin kökeni belli kavramlar etrafında ortaya konmuştur. Mustafa Shah (2022, s. 497) erken dönem İslam düşünce geleneğinde dilin kökeniyle ilgili iki görüş ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, tevkîf yani lafızların manaları ilk olarak Tanrı tarafından ortaya konduğu görüşüdür. Bu görüşe antitez oluşturan ıstılâhtır. İstılâh, dilin, lafızlara iletişimsel anlam yükleyen insanlar tarafından, genel uyuşum (convention) ve anlaşma (muvâda‘a) aracılığıyla ortaya çıktığını ifade eder. Tevkîf ve ıstılâh, lafızlar ve anlamları arasındaki ilişkinin ilk oluşumunun rastgele oluşuna hükmeder. İslam dini içerisinde dilin varlığı diğer unsurlardan daha da ön plandadır. Bunun nedeni İslamiyet’in insanlar arasında yayılmasında en önemli araçlardan birinin dil olarak görülmesidir. İslam dini içerisinde dilin önemi vurgulanırken kutsal dil tartışmaları da ortaya çıkmıştır. Ancak Kur’an-ı Kerim’in Arapça inmesi, hadislerin Arapça olarak ifade edilmesi bu tartışmaları belli oranda ortak düşünceler etrafında birleştirmiştir. “Mekke’de Resûlullah’a inen Kur’an ile birlikte vahiy dili sıfatını da kazanan Arap dili, gerek Kur’an, gerekse Allah’ın mesajını kavmine ve bütün insanlara aktarmakla görevli bir elçiyle, beyân ve fesâhat karakterine sahip pek çok yeni ifade biçimi kazanmıştır.” (Gürkan, 2010, s. 68). Bu ifadeler ek olarak bir başka araştırmacı Fahrettin Olguner (2001, s. 108) İslam medeniyeti içerisinde felsefe yapan, fikirlerini ortaya koyan herkesin bu coğrafyada yaşayan her soy ve millettten insana hitap edebilmek için yazdıkları eserleri, o dönemin kültür dili olan Arapçayla yazdıklarını ifade etmektedir. Yeni ifade biçimleri İslami söylemleri de beraberinde getirmiş, İslam kültür ve medeniyetinin dünden bugüne canlı bir şekilde kalmasını ve gelecekte de kalacağını ortaya koymuştur.

Araştırmacılar, Kur’an dilinden hareketle Allah’ın emir ve yasaklarını daha iyi anlama ve anlatma ihtiyacından dolayı dil çalışmalarına ağırlık vermişlerdir. Kur’an-ı Kerim’in verdiği mesaj, edebî özellikleri ve söz sanatlarına verdiği katkı onun estetik duyarlılığını ortaya koymaktadır (Koç, 2014, s. 62-63). Kur’an dilini anlamak için öncelikle Arapçanın inceliklerini bilmek gerekmektedir. Kur’an’ın dili, yalın ve birleşik ifadeleriyle, ıstılahlarıyla, üslubuyla, temsilleriyle, teşbihleriyle, istiareleriyle, mecazi ifadeleriyle, kısacası tüm özellikleriyle genel olarak peygamberimizin yaşadığı toplumun dilidir (Güven, 2012, s. 9). Allahü teâla, Kur’an-ı Kerim’i okunması, anlaşılması ve yaşanması için göndermiştir. Anlaşılması ve yaşanması noktasında dilin varlığı büyük önem arz etmektedir.

İslam dininin insanları birleştirici yanı İslam kültür ve medeniyetinin temelini oluşturmaktadır. İslam medeniyeti, Allah'ın gönderdiği dine göre bir arada, kardeşçe yaşama üzerine kurulmuştur. İslam, ilim, ahlâk ve görgü medeniyetidir. Bu medeniyetin temelinde dinin direği olan namaz, dayanışma (zekât/sadaka) ve hoşgörü yer almaktadır. Çünkü salât ve zekât gibi birçok lafız, Kur'an ve hadislerle yeni anlamlar kazanmış ve İslam medeniyetinin en temel öğeleri olan camileri, minareleri, imarethaneleri oluşturmuştur (Dereli, 2020, s. 80). Bu temel öğeler, Müslümanların ortak değeridir. Nitekim din de toplumu oluşturan bireylerin aynı düşünce ve hareketleri benimseyerek ortak değerler etrafında toplanmasını sağlamaktadır. Dinî bağların güçlülüğü nispetinde, toplumsal birlik ve bütünlük korunmaktadır (Tanrıverdi, 2018, s. 598). Kutsal mekânlar ve dinî ritüeller, İslam kültür ve medeniyetinin tezahürüdür. İslam'da insanları birleştiren söylemler ve Müslümanlar için kutsal olan yerler dil vasıtasıyla nesilden nesile aktarılmıştır.

İslam medeniyeti, ortak değerler etrafında Müslümanları ortak paydada buluşturmaktadır. İslam medeniyetinin esnek bir anlayışa sahip olması, İslâm'ın tevhid ilkesine ters düşmeyen söz konusu medenî ve kültürel birikimleri almış ve kendi bünyesinde ıslah ve ibka ederek daha da ileriye taşımıştır. İslam medeniyeti bu yönüyle evrensel mahiyettedir. Bu medeniyet, doğduğu günden bugüne kadar insanı merkeze alarak, onun hak, hukuk ve yaşam hakkı gibi temel ilkelerini ön planda tutmuştur. Ayrıca bu medeniyet vahye dayanarak Hz. Muhammed'in dil, ırk, renk ve coğrafya ayırımı yapmadan beşeriyeti mutluluğa ulaştıracak prensipler doğrultusunda insanlığı kucaklamıştır (Yılmaz, 2021, s. 591). Bu kucaklama dil vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. İslam dili, insanları birleştiren kucaklayıcı bir yapıdadır.

Türkler arasında da İslamiyet'in yayılması, anlaşılması ve yaşam içerisinde görülmesi dil sayesinde olmuştur. Nitekim İslamiyet'in etkisiyle Arapçadan Türkçeye birçok kelime girmiştir. İslam dininin doğru anlaşılması ve yaşam felsefesi haline getirilmesinde bu kültürel etkileşim kaçınılmazdır. Eski Türklerde özellikle sözlü kültür ürünlerinin yaygın olması, insanların kültürel faaliyetlerle bir araya gelmesi, iletişim halinde olmaları Türkleri güçlü kılmış, buna İslam dini de eklenmiştir. Geçmişten günümüze Türk yaşam felsefesinde görülen İslami unsurlar, atasözleri, hikâye, roman ve şiir gibi türlerle de canlılığını korumaktadır. Özellikle Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte ortaya konan edebî ürünlerde İslam dininin tesiri oldukça fazladır. Türklerin İslam'a girmesiyle başlayan bu etkileşim yeni bir kültür ortaya çıkarmış, din ve kültür neredeyse iç içe girmiştir. İslam dini ile iç içe olan atalarımız dil yönüyle de İslam'dan etkilenmiş, bir takım tabirler ve terimler yanında özlü sözleri de İslam dininden almışlardır (Uzundağ, 2020, s. 38). Türkçede İslamiyet'in etkisinden kaynaklı olarak kavram ve kelimeler ortaya çıkmış, bu da eserlere yansımıştır. Ortaya çıkan edebî eserler, Türk kültür ve medeniyetini yansıtmaktadır.

İslami söylemlerin halk arasında yaygınlık kazanması, Türk kültür ve medeniyetiyle birleşmesi yazar ve şairlerin eserlerinin konusunu da şekillendirmiştir. Bu sebeple İslami unsurlar eserler vasıtasıyla yansıtılarak kalıcılığı sağlanmıştır. Yaşam içerisinde değişim ve gelişimler yaşansa da yazının kalıcılık sağlama özelliği yadsınamaz. Söz yani dil, hakikatin yaratıcısı, kurucusu ve yaratıcısı olarak kültürü taşıyan temel değerdir. Dilin her bir kişinin özgürlüğünün, içinde saygı gördüğü bir olağanüstü hadise olarak görülmesi dilin bireysel yönünü, insanlarla iletişim aracı olarak görülmesiyle de toplumsal yönü öne çıkarmaktadır (Ellul, 2015, s. 29-30). Tüm bu ifadeler göz önüne alındığında dilin, İslam'ın yayılmasında en önemli araç olduğu görülmektedir. Her toplum kendi diline İslam'ın emir ve yasaklarını doğru şekilde aktaracak kelimeleri kazandırmıştır. Doğrudan karşılığı olmayan kelimeler de Arapçada olduğu şekliyle alınarak kullanılmıştır. Bu anlamda dil ve din iç içedir, dilde bulunan İslami terimler dinin gelişimini sağlamış ve bugünlere gelmesine vesile olmuştur.

2. Edebî Şahsiyetlerde ve Eserlerde İslam Kültür ve Medeniyetinin İzleri

Türk-İslâm edebiyatı, İslam tesiriyle şekillenmiş, içerisinde İslam kültür ve medeniyetinin yansımaları olan bir edebiyattır. Mehmet Şamil Baş (2019, s. 10) Türk-İslam edebiyatını Türk kültür coğrafyasında yetişen ya da yaşayan şair ve yazarların Türkçe, Arapça ya da Farsçanın zengin dil varlığını kullanarak İslam kültürü etkisinde ve Türk kültürüyle uyumlu olarak birikimlerini dinî-tasavvufî ve edebî açıdan ele alan bilim dalı olarak tanımlamaktadır. Türk-İslam edebiyatı, ortaya çıktığı toplumun tüm değerlerini geleceğe aktarma kaygısında olması İslamiyet'in gerek yazar gerekse şairler tarafından kendilerinden sonraki nesle aktarmada görüş ve eserlerini ortaya koymuşlardır.

Bütün edebî türlerde İslam kültür ve medeniyetinin izleri görülmektedir, ancak şiir ve nesirde İslam tesiri diğer türlere göre daha fazladır. Kur'an-ı Kerim'in indirildiği dönemde şiirin ve hitabetin ön plana çıkmasıyla şairler toplumun önde gelen insanları arasında sayılmışlardır. O dönemde şiir yarışmaları düzenlenmiş, beğenilen şiirler Kâbe duvarına asılmıştır. Kâbe'ye asılan şiirlerden en ünlüsü mu'allaka-i seb'adır (Yıldırım, 2011, s. 62). Hem Arap edebiyatı hem de Türk edebiyatı için önemli bir yere sahip olan şiir türü geçmişten günümüze toplumun, dilini, dinini, kültürünü ve gelenegini satır aralarında işlemektedir. İslamiyet etkisinde gelişen Türk edebiyatı, Karahanlılar devrinde Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig adlı eserle başlamıştır. Selçuklular Dönemi'nde gelişmeye devam etmiş, Osmanlılar Dönemi'nde ise klasikleşerek İslam medeniyetinin önemli bir unsuru hâline gelmiştir (Kemikli, 2010, s. 107). Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte Türk edebiyatı içerisinde konu ve tema bağlamında İslami unsurlar görülmüştür. İslam edebiyatı içerisinde bulunan kavramlar zamanla Türk edebiyatında ve Türk-İslam edebiyatında görülmeye başlamıştır. İslami edebiyat, Kur'an-ı Kerim ve hadisten kaynağını alarak İslam'ı anlamaya dayanmaktadır. Ayrıca ilahiyat, peygamberlik, elçiler, melekler, kutsal kitaplar, ahiret, yeniden diriliş, kıyamet, kader, önceden tanımlanmış emirler ve insanların hayattaki rolü ve insanlık, yaratıcı ve tüm dünya ile ilişkileri gibi temel meselelerle ilgilenmektedir (Abukhudairi, 2019, s. 832). Bu meseleler Türk edebiyatı içerisinde de yazarlar ve şairler tarafından ele alınmıştır.

Türk edebiyatı içerisinde birçok şair ve yazar İslam kültür ve medeniyetini eserlerinde işlemişlerdir. Özellikle Yusuf Has Hacib, "Kutadgu Bilig" eseriyle Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet eseriyle Türk İslam edebiyatının ilk eserleri olarak Türk toplumunun örf, adet, gelenek-görenek, ahlak ve adalet anlayışlarını ortaya koyan temel eserlerdir. Bu isimler dışında Yunus Emre, Mevlânâ, Fuzulî, Bâki, Şeyh Gâlib, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç gibi yazar ve şairler eserleriyle bu türün öncü isimleri arasında yer almaktadırlar. Yunus Emre, Mevlânâ, Fuzulî, Bâki ve Şeyh Gâlib gibi şairler divan şiiri geleneğinden gelip özellikle ilahi aşkı ana tema olarak şiirlerinde işlemişlerdir.

Tekke-Tasavvuf edebiyatı içerisinde ilahi, nutuk, devriye, şathiye ve medhiye gibi türlerde Allah, İslam ve Müslümanlık gibi konular işlenmiştir. Özellikle Allah aşkını konu edinen, Tanrıyı övmek ve ona yalvarmak için söylenen/yazılan ilahiler, Anadolu'da ve diğer İslam coğrafyalarında dilden dile söylenegelmiştir. 13. yüzyıl Anadolu sahasında tasavvuf ve edebiyatta kanonlaşmış isim Yunus Emre'dir. Mevlânâ'nın Horasan'da Farsça'yla yaptığı etkiyi Anadolu sahasında Yunus Emre Türkçe şiirlerle yapmıştır. Türklerin İslâmiyet'i kabulüyle tasavvuf akımının da etkisiyle dini-tasavvufi bir edebiyat oluşmaya başlamıştır. Türkistan'da Hoca Ahmed Yesevi'yle başlayan hikmet geleneği, Anadolu sahasında Yunus Emre'yle etkisini göstermiştir (Yılmaz, 2023, s. 25). Bunun örnekleri Yunus Emre'nin kaleme aldığı eserlerde görülmektedir.

Dağlar ile taşlar ile

Çağırayım Mevlâm seni

Seherlerde kuşlar ile

Çağırayım Mevlâm seni

[...]

Derdi öküş Eyyüb ile

Gözü yaşlı Yâ'kûb ile

Ol Muhammed mahbûb ile

Çağırayım Mevlâm seni

[...]

Yunus okur diller ile

Ol kumru bülbüller ile

Hakkı seven kullar ile

Çağırayım Mevlâm seni (Macit ve Soldan, 2013, s. 87).

Bir mutasavvıf olan Yunus Emre, 13. yüzyıl ve 14 yüzyıllarda etkisini göstermiş ve kendisinden sonra gelen şairleri de düşünceleriyle etkilemiştir. Yunus Emre, özellikle Türk toplumu içerisinde ilahileriyle ünlenmiştir. Yunus Emre, şiirlerinde sıklıkla İslam'ın şartlarına değinmiştir. Kelime-i tevhid, namaz, oruç, hac ve zekât şiirlerinin temelini oluşturmuştur. Şair, Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed'in onun Resulü olduğunu, dünyanın geçiciliğini, ibadetler konusunda Hakk'a layık olmayı şiirlerinin satır arasında işleyerek temel poetik görüşünü ortaya koymuştur. Yunus Emre, ilahî aşkı tüm ibadetlerin üstünde görmektedir. Yunus ilim, amel, zühd ve takvaya sahip olup bunlara güvenmeyi öldürücü bir zehir olarak görmekte Allah aşkını da onun için bir panzehir olarak nitelendirmektedir. Yunus Emre'ye göre ilim, ibadet ve taati değerli kılacak olan aşktır (Bars, 2016, s. 303). Şair, Allah'ın emir ve yasaklarına her Müslümanın uyması gerektiği görüşündedir. Şiirlerinin satır aralarına inildiğinde İslam kültür ve medeniyetinin temelini oluşturan konuların sıklıkla işlendiği görülmektedir.

Türk-İslâm medeniyetinin yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden biri olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, yaşamı sırasında ve ölümünden sonra pek çok kişi ve topluluğu etkilemiş büyük bir mütefekkir ve mutasavvıftır (Şafak, 2013, s. 1). Mevlânâ'nın din anlayışının temelinde çoğulculuk, kuşatıcılık ve sevgi yatmaktadır. Mevlânâ, meramını, duygu ve düşüncelerini aktarmada mitoloji, astroloji, halk inançları, kültürel motifler ve inanışları da kullanmış, bir bakıma geniş halk kitlelerine de hitap etmeye çalışmıştır. Halk inançlarının ve kültürünün işlevini göz ardı etmemiş, bunları olumlu manada kullanmıştır. İnsanları umuda, tövbeye, hakikate, sevgiye, birliğe, İslam şemsiyesi altında toplanmaya davet etmiştir (Polat, 2022, s. 65). Mevlânâ, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde önemli rol oynamıştır. Bu nedenle onun kullanmış olduğu İslami söylem, İslam kültür ve medeniyetinin bu günlere gelmesinde etkin rol üstlenmiştir. Mevlânâ'nın evrensel hümanizmi, bütün dinler arası savaş ve kargaşa ortamının ortadan kalkması ve bütün insanlığın evrensel bir sevgiyle kuşatılması fikriyle yücelmektedir. Mevlânâ'nın bir özelliği de İslâm'ın özü olan "tevhid" akidesine bağlı olarak çevresini, bütün halkı, beşeriyeti daima birliğe, birleşmeye, uzlaşmaya, anlaşmaya, sulha ve sevgiye; bunlar için de müsamahaya, affediciliğe bıkmadan, usanmadan çağırmasıdır (Sucu, 2017, s. 1). İslam kültür ve medeniyetinin temelinde bulunan birlik, birlik olma ve kardeşçe yaşama değerleri Mevlânâ'nın eserlerinde sıkça yer almaktadır. Mevlânâ, eserlerini şekillendirirken yaratıcı muhayyilesinde insan, din, sevgi, hoşgörü vb. temaları üzerine yoğunlaşmış ve bu değerleri İslam kültür ve medeniyetinin temeli olarak görmüştür.

İslam kültür ve medeniyetini eserlerinde işlemiş bir diğer şair Fuzulî'dir. Fuzulî, kaleme aldığı gazellerinde dinî ve tasavvufi izlekleri sıklıkla işleyen bir divan şairidir. Özellikle Arapça Divanı ve Farsça Divanı'nda Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed, iman, İslam gibi dinin temelini oluşturan konulara temas ederek poetik görüşünü ortaya koymuştur. Eserlerinde Allah, Kur'an-ı Kerim, peygamber, melek, cennet, cehennem, kader, kaza, ahiret, kıyamet, mahşer, şükür, tövbe, günah, vahdet, zikir ve ilahi aşk konularına önemle eğilmiştir. Fuzulî, "Yaratılmışların varlığının aslı olan o kaf u nun (kün) Muhammed'in kemalinin (kâf) ı ve nevalinin (nimetinin) nunudur" diyerek Allah'ın ol deyince olduran, yani yaratıcının Allah olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim için "Kur'an Muhammed'in rütbe ve azametinin sıfatlarıdır. Şeriat hükümleri Muhammed'in kemalinin şerhidir." (Tarlan, 1950, s. 35) ifadelerini kullanmıştır. Şairin şiirlerinde İslam kültür ve medeniyetine dair izler bulunmaktadır, ancak izleri doğrudan anlamak zordur. Satır aralarına gizlenen dinî ve tasavvufi unsurlar hem İslam kültür ve medeniyetinin simgesi hem de yaşadığı dönemden günümüze kadar gelmesi açısından önemlidir. Fuzulî, İslam'ın ruhani yönünü eserlerinde vurgulamış, Allah'a ulaşma ve Allah'a duyulan aşkı manevi bir yolculuk olarak görmüştür.

Bâkî, divan şiirinin önemli şairleri arasında yer alan "sultânü's-şu'arâ" ünvanıyla anılan bir şairdir. Şair, divanında dinî ve tasavvufi konulara değinerek İslam dininin kültürünü ve medeniyetini gelecek kuşaklara aktarma düşüncesindedir. Bâkî Divanı'nda peygamber kıssaları ve mucizeleri, dinî ve tasavvufi şahsiyetler, Kur'an ayetleri, sure isimleri ve hadislerle rastlamak mümkündür (Güler ve Moral, 2024, s. 242). Şair, "Kelâm-ı 'aşk ey Bâkî ser-â-ser sır-ı vahdetdür, Murâdî cümleññ birdür bütün dünyâyı söyletsen" beytiyle aşk sözünün baştanbaşa vahdet sırrı olduğunu, bütün dünyanın fikrinin bu yönde olduğunu belirtmektedir (Timurtaş, 1987, s. 263). Bâkî, şiirlerinde aşk konusunu işlese de bu aşk ilahi aşkın, dolayısıyla Allah, peygamber ve İslam'ın derinliklerini işlediği şiirlerdir. Şairin yaratıcı muhayyilesinde tasavvufi öğretilerin, insanın anlam ve ruhsal arayışının ve Allah'a yakınlığın

bulunması eserlerinin konusunu da şekillendirmiştir. Bu yönüyle Bâkî'nin şiirlerinde İslam kültür ve medeniyetine ait unsurlar bulunmaktadır. İslam'ın evrensel ilkeleri arasında yer alan adalet, tevazu, sabır ve ahlak gibi kavramlar şiirlerinin temelini oluşturmaktadır. Şairin şiirlerinde İslam kültür ve medeniyet kavramları birey-birey ya da birey-toplum üzerinden yansıtılmaktadır. Şeyh Gâlib, Türk İslam edebiyatı içerisinde yer alan, eserleriyle dinî, tasavvufî ve mistik metinleri ortaya koyan bir şairdir. Şeyh Gâlib, Divan'ında Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerif, peygamber kıssaları ve mucizeleri, İslam tarihi, tefsir, fıkıh, kelâm ve tasavvufî şahsiyetlerden bahsederek İslam kültür ve medeniyetini yaşadığı dönemde ortaya koymaya çalışmıştır. Şeyh Gâlib, şiirlerinde yoğun olarak iktibas yoluyla Kur'an-ı Kerim'den ayetlere yer vermektedir. Şair, İslam kültür ve medeniyetinin temel kaynağından yola çıkarak dinî ve tasavvufî öğelere yer vermiştir. Şiirlerinde ayetlerden iktibas yoluyla bahsederken bazı şiirlerinde de telmih sanatını kullanarak ayetlere gönderme yapmıştır. Şeyh Gâlib şu rubaide,

“Yokdur nazar olsa bu cihânda ne ki var

Var yoktan olup yokluğa geldi tekrâr

Var var bula gör anı ki yok yok Allâh

Yoklukda bulundu yok imiş var ise yâr”

diyerek Rahmân suresinin 26-27. ayetlerinde buyurulan “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zatı bâkî kalır” ifadelerine telmihte bulunmuştur (Keleş, 2020, s. 1). Şeyh Gâlib, Mevlevilik geleneğinden gelen ve bu geleneğe sıkı sıkıya bağlı bir şairdir. Bu nedenle Divan'ındaki şiirlerinde Allah'a ulaşma, manevî arayış ve nefsin terbiyesi gibi izleklerin öne çıktığı görülmektedir. Şairin düşünce dünyasında şekillenerek ortaya çıkan bu izlekler İslam kültür ve medeniyetinin temel ifadelerini oluşturmaktadır. Onun tasavvuf ve sufi düşüncesi, aşkın manevî bir olgu olması, bireyin içsel yolculuğunda nefsin terbiyesi, kolektif değerler ve ahlak anlayışının önemi ile akıl ve iman kavramlarının bir arada kullanılması şairin poetik görüşünü ortaya koymaktadır. Şeyh Gâlib, İslam kültür ve medeniyetine ait konu ve kavramları şiirlerinde işleyerek hem dinî değerlerin geleceğe aktarımında rol oynamış hem de kendisinden sonra gelen şairlerin şiir görüşlerini de bu yönde etkilemiştir.

Mehmet Akif Ersoy, dinî ruh ile millî ruhu dünya görüşü haline getirmiş ve bu çizgide eserler ortaya koymuş bir şairdir. Mehmet Akif, yaşadığı dönemin en ümitli insanı olarak İslam ve Türk tarihinden hareketle “Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, Asrın idrakine söyletmeliyiz İslamı” diyerek bir ümit felsefesi oluşturmaya çalışmıştır. Mehmet Akif, İslam inancıyla Türklüğün hayat felsefesini birleştirdiği Safahat eseri, Türk-İslam inanışının bakiyesidir (Korkmaz ve Özcan, 2012, s. 243). Safahat içerisinde İslam birliği, İslam dünyası için bir uyanış çağrısı, ayet ve hadis yorumlaması ve Asım'ın nesli gibi temel görüşler yer almaktadır. Mehmet Kaplan (2019, s. 186) Mehmet Akif için dinin insanları nizama sokan ve yükselten bir kuvvet olduğunu ifade etmektedir. Mehmet Akif, Müslümanlığa sadece bir ahiret dini olarak bakmaz, ayrıca onun dünyayı da düzeltebileceğine inanmaktadır. Akif, İslam kültür ve medeniyetinin temelini oluşturan değerlere eserlerinde değinerek umutlu bir geleceğin mimarlarından bir haline gelmiştir. Nurettin Topçu (2019, s. 102) edebiyat ve sanat tarihimizde Akif'in yerini Yunusların, Fuzulîlerin ve Sinanların başucunda olarak nitelemektedir. Ayrıca Akif'in yalnız yirminci asrın Müslüman-Türk şairi değil, dokuz yüzyıllık bir tarihin en yükseklerde duran terennümcüsü konumundadır. Sanatta fertten Allah'a, beşeri aşklardan ilahi aşka, birlerden bütününe sevdasına doğru basamaklanan Mevlânâlarla Yunusların yürüttükleri kervanın önünde giden Akif'tir. Mehmet Akif, umutsuz dönemlerin en umutlu insanıdır. Gücünü dinî ruh ve millî ruhtan almaktadır.

“İşte Tefvîk-i ilâhîye, yürekten inanan

İşte “lâ havle aleyhim” diye Kur'an-ı Hakîm

Bu velî zümreyi etmektedir ancak tekrîm”

Mehmet Akif (2016, s. 9) Allah'a yönelenlerin dünya hayatının da ahiret hayatının da ilahi teminat altında olduğu görüşündedir. Akif, yaşam felsefesinin temeline Kur'an-ı Kerim'den öğrendiği ahlakı yerleştirir. İslam kültür ve medeniyetinin esas unsurlarından biri olan ahlak, hem yaşamın hem de ahiretin kazanılması yönünde bir değer atfedilmiştir.

Necip Fazıl Kısakürek, İslam kültür ve medeniyetinde peygamberleri ayrı bir konuma yerleştirir. Özellikle Çile eserinde peygamber izlekli şiirleri yoğunluktadır. Necip Fazıl, Hz. Muhammed'i bir kılavuz olarak görmektedir ve İslam peygamberinin dünyadaki en büyük inkılabın sahibi olduğunu vurgulamaktadır. Ancak yazılarında bu inkılabı ulaşmanın mümkün olmadığını sadece örnek alınabileceğine işaret etmektedir (Koçak, 2016, s. 213). Necip Fazıl, (2015, s. 79) İslam kültürü ve medeniyetinin gelişiminde en büyük katkının Hz. Muhammed tarafından ortaya konduğu ifade edilmektedir. Şair, "Sende insan ve toplum, sende temel ve bina; / Ne getirdin, götürdün, bildirdinse âmennâ!.." dizeleriyle Hz. Muhammed'in bir medeniyet kurucu ve onun geleceğe taşıyanı olarak ifade etmektedir. Kısakürek yazılarında fikri görüşünü insanların daha iyi anlayacağını düşünerek hadislere yer vermektedir. Necip Fazıl'ın İslami hayata dönüşünden sonra tek gayesi, Hz. Peygamber'in yolundan gitmek, onun ulaştığı kemale ulaşmak, onun getirdiği güzel ahlâk ve düzeni topluma yaymak olmuştur. Kısakürek davasını savunmak, fikirlerini geniş halk tabakalarına ulaştırmak için konferanslar verip kitaplar yazmıştır (Yılmaz, 2018, s. 145).

"Anladım işi, sanat Allah'ı aramakmış

Marifet bu, gerisi yalnız çelik çomakmış..." (Kısakürek, 2015, s. 79).

Kısakürek, Arvasî ile tanıştıktan sonraki yaşantısında bütün yaratıcı muhayyilesini Allah, Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed, hadis-i şerif üzerine çevirmiştir. Tasavvufu İslam'ın özü olarak kabul eden ve kaynak olarak tasavvufun menşei Hz. Muhammed (sav)'e bağlayan Necip Fazıl, İslam'ı dâhilî ve haricî unsurları ile bir bütün olarak görür. Bu bütünlüğün cisim bulduğu yegâne varlık olarak da Hz. Peygamber'i örnek şahsiyet olarak görmektedir (Güler, 2013, s. 33).

Sezai Karakoç'un poetik görüşü, İslam, dolayısıyla Müslümanlık üzerinedir. Karakoç, Müslümanların coğrafyalarını, tarihlerini birleştirme, bu yolla da bir kültüre erme zorunda olduklarını ifade etmektedir. Karakoç (2020, s. 63) İslam uygarlığının yeniden dirilişe katkıda bulunma, birlik idealinin yanında politik bir birliğin de olması gerektiği düşüncesindedir. Şair, İslam kültür ve medeniyetinde durmadan birleşme, durmadan yaklaşma ve durmadan kaynaşma gücünün var olduğu görüşündedir. Karakoç, Hz. Muhammed'i insanlığa yol gösteren, cehaletten kurtaran biri olarak görmektedir. İslam dini için bir diriliş felsefesi ortaya koyan Karakoç, İslam kültür ve medeniyetini yarınlara taşımak için Mevlânâ, İmam-ı Gazali ve İmam-ı Rabbani gibi dünün önemli âlimlerinden yararlanmışır. Münire Kevser Baş'ın (2015, s. 5) ifadesine göre Karakoç'un diriliş ifadesinin ana kaynağında Tanrı'nın yaratışına imrenen ve uyumunu arayan düşünce bulunmaktadır. Diriliş ruhunu yaratan özde ruh coşkusu, vahiyden emzirilen ilham yağmurlarını kollama ve rahmet bulutlarını sağış tutkusu bulunmaktadır. Sezai Karakoç bir bakıma günümüzden geriye doğru gidildiğinde kendisini yakın tarih bakımından Necip Fazıl, Yahya Kemal, Mehmet Akif, uzun tarihî dönem içinde ise İmâm-ı Rabbani, Muhyiddin-i ibn-i Arabi, Mevlânâ, Yunus Emre ve İmam Gazzalî gibi mutasavvıf ve şairlerle aynı çizgide, aynı amaca matuf olarak temellendirmektedir. Hepsi aynı millet mefkûresinin erleri, erenleri olarak görülmektedirler (Aytekin, 2019, s. 1832-1846).

Karakoç'un düşünce yapısının temelinde medeniyet bulunmaktadır. Bunun iki nedeni vardır: İlki kendi ifadesiyle "İman ve İslam medeniyetin merkezi çekirdeği, tohumudur" söylemidir. İkincisi de Karakoç'un düşünce dünyasının merkezinde bulunan medeniyeti bireyi içine alan bir kavram olarak nitelendirmesidir. Karakoç, medeniyeti; insanın hem fiziksel hem fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayan aynı zamanda manevi, ahlaki, metafizik ve kültürel isteklerini şekillendiren bir değer olarak görmektedir (Bulut, 2023, s. 19). Karakoç'un eserlerinin temelinde yatan medeniyet ve kültür unsurları, millî ve manevi değerler bağlamında canlılığını koruyan bir diriliş felsefesine dönüşmüştür.

Adı geçen yazar ve şairlerde İslam'ın temelini oluşturan değerler gerek yaşamlarına gerekse eserlerine yerleşmiştir. Eserlerinde kullandıkları dini söylem, İslam kültür ve medeniyetinin günümüze kadar ulaşmasında ve geleceğe aktarımında büyük önem arz etmektedir. Bu aktarım, dil ve edebiyat sayesinde sağlanmaktadır. Dilin gücü hem İslam'ın yayılmasına olanak sağlamış hem de edebiyatla kalıcılık sağlamıştır.

Sonuç

Kültür, insan yaşamını şekillendiren değerler ve inançların toplamı olarak anlam kazanırken medeniyet de toplumun düşünce dünyasının, sanatı ve biliminin toplamını ifade etmektedir. Bir inanç sistemi olarak İslam, Müslüman

halkların yaşam biçimlerini doğrudan etkilemiştir. Dolayısıyla hem kültürün hem de medeniyetin gelişiminde İslam'ın etkisi oldukça yüksektir. İslam'ın temel esasları, insan yaşamının özellikle manevi değerlerini etkileyerek hem kültürün hem de medeniyetin şekillenmesinde bir düzeltme (onarım) rolü üstlenmiştir. Başlı başına İslam kültür ve medeniyeti, geçmişten günümüze toplumsal yaşamın bütün maddî ve manevi unsurlarını içine alan geniş bir yapıdır. Bu kültür ve medeniyet birçok unsur etrafında etkisini göstererek günümüze kadar gelmiştir.

İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesinde ve günümüze kadar gelmesinde dil ve edebiyatın rolü yadsınamaz. Dil, sürekli canlılığını koruyan bir değer olarak İslami unsurları da her an canlı tutmaktadır. Ayrıca İslam kültür ve medeniyetinin kalıcılığını ve geleceğe taşınmasını sağlayan en önemli unsurdur. Dil, aynı zamanda edebî unsurları ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bu sayede edebî eserler, içinde doğduğu toplumun yaşamından, inanç sisteminden, örf, adet, gelenek ve göreneğinden izler sunmaktadır. Çalışmada İslam kültür ve medeniyetinin gelişiminde dil ve edebiyatın rolü örnekler üzerinden ortaya konmuştur. Geline nokta dil, İslam kültür ve medeniyetinin geleceğe aktarımında en önemli araç olarak görülmüştür. Yazar ve şairler de edebî eserlerinde, poetik görüşlerini İslam kültür ve medeniyeti etrafında şekillendirerek tema/izleklerini Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed, İslamiyet ve dinî değerler üzerine şekillendirmişlerdir. Sonuç itibarıyla kültür ve medeniyet dil yoluyla kalıcı hale gelmiş, edebiyatla da yaşam içerisine katılmış ve insanlar Allah'ın emir ve yasaklarına göre yaşamlarını şekillendirmişlerdir.

Türk edebiyatı içerisinde Yunus Emre, Mevlânâ, Fuzulî, Bâkî, Şeyh Gâlib, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç gibi isimler İslam kültür ve medeniyetini yaratıcı muhayyilelerinin temeline yerleştirerek eserler ortaya koymuş bazı şairlerdir. İslam'ın ve İslam kültür ve medeniyetinin günümüze kadar gelmesinde ve yarınlara taşınacak olmasında bu yazar ve şairlerin dolayısıyla dil ve edebiyatın rolünün büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abukhudairi, A. K. (2019). Yeni bir İslami edebiyat teorisi doğrultusunda evrensellik. (N. Aydın Satar Çev.). *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (23), 825-843.
- Ağırakça, A. (2020). İslam medeniyeti ve bu medeniyetin öncüleri. *Lale, Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, (2), 125-129.
- Altınkaynak, E. (2015). *Anlatım esasına dayalı metinler ve din*. Ardahan Üniversitesi.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel bellek*. (A. Tekin Çev.) Ayrıntı.
- Aydın, F. (2023). Kültür ve medeniyet tartışmaları bağlamında İslâm medeniyetinin Türk eğitim sistemindeki yeri. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, (24), 184-197.
- Aytekin, A. (2019). Sezai Karakoç edebiyatında Türk toplum kültürünün temel dayanak noktası olarak İslam vurgusu, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (72), 1832-1846.
- Bars, M. E. (2016). Yunus Emre'nin deyişlerinde İslam'ın şartları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (33), 286-305.
- Baş, M. K. (2015). Bütünlüklü bir dünya görüşü olarak diriliş düşüncesi. *Diriliş Dünya Görüşü ve Sezai Karakoç Sempozyumu*, 1-9.
- Baş, M. Ş. (2019). Bir ilahiyat bilim dalı olarak Türk-İslâm edebiyatı. *İslâmî İlimler Dergisi*, (2), 9-26. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.630666>.
- Bulut, N. (2023). Sezai Karakoç'un şiirlerini oluşturan konular, *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-30. <https://doi.org/10.7596/abbad.31072023.001>.
- Çakmak, E. vd. (2022). *İslam kültür ve medeniyeti*. MEB.
- Dereli, M. V. (2020). Arap dili ve edebiyatının İslâm medeniyeti için önemi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (49), 65-87.
- Durmuş, M. (2017). Kimlik, dil ve öteki ilişkisi açısından Türkçenin konumlandırılması. *Türk Dili*, (782), 17-26.
- Eliot, T. S. (1981). *Kültür üzerine düşünceler*. (S. Kantarcıoğlu Çev.). Kültür Bakanlığı.

- Ellul, J. (2015). *Sözün düşüşü*. (H. Aslan Çev.). Paradigma.
- Erol, G. (1986). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. Ötüken.
- Erol, G. (1989). *İslam'ın bugünkü meseleleri*. Ötüken.
- Ersoy, M. A. (2016). *Safahat*. Anonim.
- Gökalp, Z. (1972). *Hars ve medeniyet*. Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği.
- Güler, K. ve Moral, M. (2024). Bâkî'de tasavvuf tasavvuru. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, (9), 223-255.
- Güler, T. (2013). Necip Fazıl Kısakürek'in hayatında ve eserlerinde tasavvuf olgusu. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (2), 19-44.
- Gürkan, N. (2010). Kur'an'ın anlaşılabilirliği bağlamında İslâm geleneğinde dil olgusu ve 'beyân' kavramı. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, (10), 67-96. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344168>.
- Güven, Ş. (2012). Kur'an dilinin özellikleri. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 7-20.
- Kaplan, M. (1987). *Türk milletinin kültürel değerleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kaplan, M. (2019). *Şiir tahlilleri I*. Dergâh.
- Karakoç, S. (2020). *Diriliş neslinin amentüsü*. Diriliş.
- Kazımcı, Z. (2019). *İslam kültürü ve medeniyeti*. Kayıhan.
- Keleş, R. (2020). Türk İslâm edebiyatının muhteva kaynakları: Şeyh Gâlib örneği. *Bilimname XLII*(1), 443-484. <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.673704>.
- Kemikli, B. (2010). *Türk İslam edebiyatı giriş*. Emin.
- Kırboğa, Z. (2019). Dil ve kültürel değerler ilişkisi: dinî terimler örneği. *Current Research in Social Sciences*, (5), 83-94. <https://doi.org/10.30613/uresosc.525192>.
- Kısakürek, N. F. (2015). *Çile*. Büyük Doğu.
- Koç, T. (2014). *İslam estetiği*. İSAM.
- Koçak, M. (2016). Mehmed Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç şiirlerinde bir medeniyet öncüsü olarak Hz. Muhammed. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (8), 203-222.
- Korkmaz, R. ve Özcan, T. (2012). Cumhuriyet dönemi Türk şiiri. Ramazan Korkmaz (Ed.), *Yeni Türk Edebiyatı 1839-2000 El Kitabı*. (s. 237-340). Grafiker.
- Macit, M. ve Soldan, U. (2013). *Edebiyat bilgi ve teorileri el kitabı*. Grafiker.
- Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan felsefesi*. Doğu Batı.
- Oba, A. E. (2020). *Türk milliyetçiliğinin doğuşu*. Doğu Batı.
- Olguner, F. (2001). *Türk İslâm düşüncesi üzerine*. Ötüken.
- Özakpınar, Y. (1999). *Kültür ve medeniyet anlayışları ve bir medeniyet teorisi*. Ötüken.
- Özakpınar, Y. (2019). *İslam medeniyeti ve Türk kültürü*. Ötüken.
- Özünlü, Ü. (2001). *Edebiyatta dil kullanımları*. Multilingual.
- Polat, M. (2022). Mevlânâ'nın dinsel inançlara ve kültürel motiflere bakışı. *Uluslararası Filoloji Bengü*, (2), 50-66.
- Salahshour Hasankohal, T. (2025). Eski Türkçedeki "ıduk" sözcüğünün tarihî seyri. *BELGÜ Dil ve Edebiyat Dergisi*, (2), 1-13.
- Shah, M. (2022). Dilin kökeni üzerine klasik İslâmî söylem: kültürel hafıza ve sünîliğin savunusu. (S. Dinçaslan, R. Uysal Çev.). *Kader*, (20), 495-516. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1103930>.

- Sucu, E. (2017). *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Hitit Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şafak, Y. (2013). "Türk kültürü ve medeniyetinde Mevlâna'nın yeri ve önemi. <https://www.semazen.net/turk-kulturu-ve-medeniyetinde-mevlananin-yeri-ve-onemi/>.
- Şemşek, V. (2020). İslam medeniyetinin temelleri ve tarihi gelişim süreci. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, (45), 280-290.
- Tanrıverdi, H. (2018). Din-kültür ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (8), 595-601.
- Tarlan, A. N. (1950). *Fuzûlî'nin Farsça divanı*. Milli Eğitim Basımevi.
- Timurtaş, F. K. (1987). *Bâkî divanı'ndan seçmeler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Topçu, N. (2019). *Mehmet Âkîf*. Dergâh.
- Uzundağ, M. S. (2020). Din ve sözlü kültür ilişkisi bağlamında atasözlerin hadislerdeki izdüşümü. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, (24), 35-41.
- Yıldırım, M. (2011). *İslam sanatı ve estetiğinin temelleri*. Palet.
- Yılmaz, O. (2018). Necip Fazıl Kısakürek'in hadis kültürü ve kullandığı bazı hadislerin değerlendirmesi. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 143-168.
- Yılmaz, O. (2023). Türk uygarlığının inşasında dil ve edebiyatın rolü. *Journal of Turkic Civilization Studies*, 4(1), 22-34.
- Yılmaz, Y. (2021). İslâm medeniyetinin ortaya çıkışı, temel özellikleri ve gerilemesiyle ilgili bir değerlendirme. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 591-612. <https://doi.org/10.29029/busbed.934488>.

Extended Abstract

Culture and civilization are concepts that form the essence of social life. It is seen that these concepts create an identity in the individual, as culture ensures the internal maturation of the individual, while civilization shapes the external development. Islamic culture and civilization have been transmitted from generation to generation through oral and written culture from past to present. The basis of Islamic culture and civilization is the Quran and hadiths. The fact that the Quran was revealed to be read, understood and lived reveals the importance of language and literature. Many poets and writers in Turkish literature have become carriers of culture and civilization by including discourses in their works that will carry the Islamic religion to the future. Some of these poets are Yunus Emre, Mevlana, Fuzuli, Baki, Seyh Galib, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakurek and Sezai Karakoç. The poets mentioned Allah, Hz. Muhammad, the Quran and hadiths in their poems and presented Islamic culture and civilization within the framework of Islamic discourse and literary works. This study aims to reveal the role of language and literature in the development and formation of Islamic culture and civilization based on the thoughts of the poets mentioned.

Islamic culture and civilization began with Hz. Adam and has developed and taken shape until today. The transmission of Islamic culture and civilization to people has gained continuity through the Prophets. The necessity of acting according to Allah's commands and prohibitions is learned from the warnings given to Hz. Adam. These warnings have formed the source of Islamic civilization and have survived to the present day. It is seen that human history has been shaped by deviation from the source of civilization and returning to it. Returning to the source of revelation was provided by the prophets sent. Muslims have also interacted with other cultures and civilizations through trade, conquest and preaching. With this interaction, the experience and civilizational accumulations of different societies have been utilized. The close acquaintance with the beliefs, thought structures, political, social, economic, cultural and scientific structures and accumulations of other cultures and civilizations has also positively affected the development of Islamic culture and civilization. In order to express the place of the concepts of culture and civilization in Islam more clearly, it is necessary to go into the definitions of these concepts.

With the acceptance of Islam by the Turks, it is seen that religious discourses entered Turkish culture and civilization. The role of language in social changes is considerable. Common discourses have emerged with conservatism and innovations in language from the past to the present. In common discourses, the heritage of the religious language developed with the process of Islamization and the transmitted terms of religious sciences are of central importance. Language and religion are the most fundamental elements that reveal culture and civilization. In the Islamic tradition, the origin of language has been revealed around certain concepts. The spread of Islamic discourses among the public and their integration with Turkish culture and civilization have also shaped the subject of the works of writers and poets. Although there are changes and developments in life, the feature of writing that provides permanence cannot be denied. Speech, that is, language, is the fundamental value that carries culture as the creator, founder and creator of truth. The fact that language is seen as an extraordinary event in which the freedom of each person is respected, highlights the individual aspect of language, and the social aspect comes to the forefront when it is seen as a means of communication with people.

Many poets and writers in Turkish literature have dealt with Islamic culture and civilization in their works. Especially Yusuf Has Hacib, Hoca Ahmet Yesevi with his work "Kutadgu Bilig", Divan-ı Hikmet are the first works of Turkish Islamic literature, which are the basic works that reveal the customs, traditions, morals and justice concepts of Turkish society. Apart from these names, writers and poets such as Yunus Emre, Mevlana, Fuzuli, Baki, Şeyh Galib, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakurek and Sezai Karakoç are among the pioneers of this genre with their works. Poets such as Yunus Emre, Mevlana, Fuzuli, Baki and Şeyh Galib came from the tradition of divan poetry and especially dealt with divine love as the main theme in their poems. Based on the poets mentioned in the study, they have revealed the place of literature in Islamic culture and civilization. These writers and poets, and therefore language and literature, have a great role in the survival of Islam and Islamic culture and civilization to the present day and in its transfer to the future.

Çalışmanın yazarı “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir. / **Ethics Committee Approval:** Ethics committee approval is not required for this study.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum veya kuruluştan destek alınmamıştır. / **Funding:** No support was received from any institution or organization for this study.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru herhangi bir kişi bulunmamaktadır. / **Support and Acknowledgments:** There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / **Declaration of Conflicting Interests:** The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu: Bu çalışma herhangi bir tezden üretilmemiştir. / **Author’s Note:** This study was not produced from the thesis.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır. / **Author Contributions:** All sections of this article have been prepared by a single author.